

Wstęp

Kolejny już tom tekstów poświęconych wybranym zagadnieniom socjopedagogicznym, tak jak się one pojawiały w polu zainteresowań i poznawczego zaangażowania autora, jest w zasadzie kontynuacją poprzedniego – poświęconego prezentacji wybranych zagadnień mieszczących się w przedmiocie zainteresowania pedagogiki zorientowanej społecznie, jej problematyce i teoretycznych konwencji¹. Teksty pomieszczone w nim powstawały w latach 2011–2015 i rozmaite były inspiracje skłaniające autora do ich podjęcia i realizacji w aspekcie co prawda pedagogicznym, wszakże orientowanym ku nauce socjologicznej, co kolejny już raz dokumentuje nie tylko trwałość autorskich – dyscyplinarnych fascynacji, ale i żywotność owego aspektu w środowiskach uprawiania problematyki pedagogiczno-społecznej.

Otwiera ten tom tekst poświęcony ukazaniu historii obecnej w Polsce subdyscypliny socjologicznej, określanej rozmaicie, a stawiającej w centrum zainteresowania i opisującej praktyki przygotowywania kolejnych pokoleń do ich funkcjonalnego lokowania się w strukturze społecznej. Przez dziesiątki lat określano ją mianem socjologii wychowania i ta etykieta od czasu do czasu jest także przywoływana i stosowana w chwili obecnej. Częściej jednak, od końca XX wieku, identyfikuje się ją jako socjologię edukacji i jest ona przeważnie uprawiana w środowiskach pedagogów społecznych lub pedagogów orientujących się w swojej twórczości ku nauce socjologicznej, względnie antropologicznej. Jest to zrozumiałe w kontekście akceptacji prakseologicznego charakteru nauki pedagogicznej, wymuszającej na uprawiających ją teoretykach poszukiwania w naukach podstawowych i humanistycznych wsparcia i inspiracji teoretycznej, normatywnej i metodologicznej.

Współcześnie uprawiana socjologia edukacji, a raczej historia socjologii wychowania – tak jest ona najczęściej wykładana na studiach pedagogicznych i socjologicznych (jeśli uwzględnia się ją w programach takich studiów) – jak dotychczas nie odzyskała utraconej pozycji i autorytetu dyscypliny akademickiej, jakim się cieszyła w okresie międzywojennym i po wojnie do końca lat osiemdziesiątych XX wieku.

¹ J. Modrzewski, *Studia i szkice socjopedagogiczne – aktualia*, Poznań – Kalisz 2012.

Po części jej dotychczasowe zainteresowania poznawcze przejmują cykle wykładów poświęconych socjologicznej, względnie interdyscyplinarnie wykładanej teorii socjalizacji (akulturacji, hominizacji), po części zaś jej tradycyjna problematyka w wielkim rozproszeniu pojawia się w monografiach quasi-socjologicznych, pisanych najczęściej przez pedagogów, a poświęconych np. kondycji szkoły powszechnej w środowisku lokalnym², procesom selekcji szkolnych³, zagadnieniu środowiskowych zróżnicowań karier edukacyjnych⁴, problematyce organizacji i funkcjonowania krajowego systemu szkolnego i polityce oświatowej⁵, zawodowi nauczycielskiemu⁶, socjalizacji dzieci i młodzieży⁷, aktywności w czasie wolnym⁸ oraz społecznemu uczestnictwu poszczególnych kategorii wieku społecznego i jego zagrożeniom (bierności, marginalizacji, ekskluzji, izolacji)⁹. Zatem rodzimy dorobek badawczy i towarzyszący mu namysł teoretyczny z zakresu socjologicznej problematyki wychowania, tak jak ją rozumiał Florian Znaniecki czy Stanisław Kowalski, jest znaczny, lecz, niestety, rozproszony, oczekujący na swoją syntezę.

W kolejnym tekście zwraca się uwagę na niejednoznaczność w operacjonalizowaniu pojęcia edukacji i struktury społecznej. W istotnym stopniu ogranicza to moc wyjaśniającą dokonywanych stosunkowo często analiz porównawczych materiału empirycznego – ilustrującego charakter wzajemnych związków pomiędzy społeczną praktyką edukacyjną a dynamiką ruchliwości społecznej. Samo znaczenie instytucjonalnej edukacji w formowaniu konkurencyjnego wobec tradycyjnych kanału awansu kolejnej wchodzącej na arenę życia społecznego kohorty pokoleniowej zostaje tym samym podane w wątpliwość. Nawet dość pobłażliwe potraktowanie tej niedogodności ujawnia różną postać owych związków i w zasadzie pośredni, niejednoznaczny

² Np. K. Marzec-Holka, *Kapitał społeczny a wspólnoty wiejskie w obronie „małych szkół”*, Bydgoszcz 2015.

³ Np. B. Smolińska-Theiss, *Dzieciństwo jako status społeczny. Edukacyjne przywileje dzieci klasy średniej*, Warszawa 2014.

⁴ Np. A. Gromkowska-Melosik, *Elitarne szkolnictwo średnie. Między reprodukcją społeczno-kulturową a ruchliwością konkurencyjną*, Poznań 2015.

⁵ Np. B. Śliwerski, *Problemy współczesnej edukacji. Dekonstrukcja polityki oświatowej III RP*, Warszawa 2009 czy np. pod red. M. Niezgody, *Społeczne skutki zmiany oświatowej w Polsce*, Kraków 2011.

⁶ Np. M.S. Szymański, W. Horner (red.), *Nauczyciel i kształcenie nauczycieli: zmiany i wyzwania*, Warszawa 2005; K. Ferencz, S. Walasek (red.), *Role współczesnego nauczyciela w zmieniającej się rzeczywistości społecznej*, Wrocław 2009.

⁷ Np. Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Kraków 2013; M. Szymański, *Socjologia edukacji*, Warszawa 2014; K. Szafraniec (red.), *Młodzi 2011*, Warszawa 2011.

⁸ Np. M. Orłowska, *Przymus beczynności*, Warszawa 2015.

⁹ Np. A. Matysiak-Błaszczak, J. Modrzewski (red.), *Socjalizacja dysocjacyjna w doświadczeniu indywidualnym i społecznym. Inspiracje teoretyczne i próby pedagogicznych ingerencji*, Poznań – Kalisz 2012.

wpływ procesów edukacyjnych na kształtowanie wczesnego i współczesnego obrazu struktury społecznej, ujmowanej w jej stratyfikacyjnym wymiarze i dynamice. Problematyka ta została w tekście zilustrowana statystyką ustaleń badawczych zarówno rodzimych, jak i zrealizowanych w całym XX wieku w wybranych krajach Europy Zachodniej.

Trzeci i dziesiąty z pomieszczonych w tomie tekstów to studia poświęcone dylematowi wynikającemu z niejednoznaczności w poszukiwaniu kryteriów kwalifikacji efektów procesów socjalizacyjnych, aktualizujących się we współczesnych społeczeństwach, ulegających niedoświadczanej dotychczas w ich historii dynamice zmian ekonomicznych, cywilizacyjnych, w sferze symboliki kulturowej i zwłaszcza w podstawach obecnego w nich i respektowanego porządku społecznego. W dalszym ciągu wyznaczają go tradycyjne, obyczajowo stanowione normy czy wzory życia społecznego, zwłaszcza w jego wymiarze rodzinnym, sąsiedzkim, społecznościowym. W dalszym ciągu normatywną podstawę ładu społecznego stanowi mniej lub bardziej powszechnie respektowane prawo i stanowione przez nie zasady regulujące tok życia społecznego, w znacznej mierze zgodne z owymi obyczajowymi normatywami. Jednak to, co wydaje się szczególnie kreatywne w kształtowaniu współczesnego oblicza relacji międzyludzkich i podmiotowych wzorów zachowań społecznych, to standardy kształtowane modą, agresywnie lansowaną przez środki masowego przekazu w społeczeństwach tzw. masowej konsumpcji. Modne standardy życia społecznego w znacznej mierze deprecjonują tamte – stanowione przez prawo, a lekceważąc tradycyjną obyczajowość, wpływają na jej dynamikę i współczesne oblicze.

Projektowane i praktykowane podmiotowo scenariusze biograficzne w warunkach i sytuacjach „mobilnego” społeczeństwa ujawniają niespotykaną dotychczas zmienność w swoich typologicznych odmianach i znaczną chwiejność w inicjacji i kontynuacji ich kulturowych wzorów. Zjawiska te – aczkolwiek lokowane podmiotowo – wywierają znaczący wpływ na kształtowanie się obrazu struktury społecznej i jej dynamikę, weryfikując tradycyjne – dotychczas praktykowane – podstawy ładu społecznego. Zagadnienie to stanowi przedmiot rozważań w kolejnych dwóch tekstach pomieszczonych w niniejszym tomie. Pierwszy z nich podnosi i uzasadnia potrzebę i praktykę wsparcia społecznego dla osób społecznych i tworzonych przez nie kategorii wiekowych i sytuacyjnych; drugi zaś rozważa kwestię aktualnych projekcji i praktykowania owych scenariuszy biograficznych, ujawniając istotne w ich osiągnięciu bariery.

Tekst poświęcony odmianom społecznego problemu rodzinnego ukazuje go w konwencji socjologii stosowanej (praktycznej), stąd rozliczne zaburzenia czy dysfunkcje relacji rodzinnych, jakich doświadcza współczesne społeczeństwo, zostały zinterpretowane w nim w kategoriach problemu społecznego.

Jego obecność i dynamiczną uporczywość w doświadczeniu społeczeństwa polskiego sygnalizują zarówno diagnozy eksperckie, uwzględniające w zasadzie wszystkie jego aspekty, jak i reakcje „zwykłych ludzi”, reorientujących swoje projekcje życiowe i praktyki biograficzne ku wartościom konkurującym z rodzinnymi (np. małżeństwem czy rodzicielstwem). Wskazuje się w nim na genezę owego problemu, jego rozwój i zróżnicowanie, wyzwajające go czynniki, kształtujące wcześniejsze postacie, jak i zwłaszcza jego współczesne oblicze. Nie pomija się przy tym oceny podejmowanych przez instytucje prób jego diagnozy, kwalifikacji i ograniczania społecznie i indywidualnie doświadczanych a wyzwolonych jego obecnością dokuczliwości i zagrożeń.

Zagadnienie integracji części w powstających z nich całościach to zjawisko wszechobecne w naszym świecie, będące efektem zachodzącego w nim procesu ewolucyjnego. Charakteryzuje ono także historię dynamiki wzajemnych relacji części i całości świata społecznego, a wśród rozmaitych tego rodzaju zjawisk również proces przekształcania się wiejskich form bytowania w miejskie, co wydaje się być charakterystycznym rysem historii ostatnich dwustu lat cywilizacji industrialnej.

Proces ten może być rozpatrywany zarówno podmiotowo, jak i przedmiotowo, co zawiera się w pytaniu: jakie obecnie istniejące środowiska wiejskie wyróżnić można w Polsce oraz kim są ich członkowie, jak reagują na wyzwania cywilizacyjne, których źródłem jest taki organizm ekonomiczno-polityczny, jakim staje się federacja państw europejskich zwana Unią Europejską albo europejskim projektem integracyjnym?

W rozdziale siódmym rozpatrywane są rozmaite aspekty tego procesu i pojawiające się w nich oznaki jego zaawansowania, odniesione do poszczególnych, wyróżnionych w nim pięciu typów środowisk wiejskich, co prowadzi do wniosku, iż trudno obecnie przewidzieć jego konsekwencje, tym bardziej, iż polityka rolna Unii Europejskiej, przynajmniej w deklaracjach, eksponuje tak zwane naturalne agrotechnologie, co wymusza, przynajmniej po części, rezygnację z uprzemysłowienia produkcji środków żywnościowych, a to z kolei spowolni procesy urbanizacji tradycyjnych obszarów wiejskich. W konsekwencji tego i ograniczonych ofert na rynku pracy w środowiskach zurbanizowanych środowiska wiejskie w dalszym ciągu realizują swoją tradycyjną funkcję socjalną, która utrwala i powiela ich lokalną kulturę, ograniczając tym samym możliwości rozwoju ich potencjału ekonomicznego i kulturowego.

Spośród wielu obecnych i doświadczanych podmiotowo i wspólnotowo zjawisk prizonizacja przestrzeni społecznej, która stała się tematem rozdziału ósmego, wydaje się szczególnie uporczywym, wciąż aktualnym i dynamicznie potęgującym się znamiem nie tylko policyjnych, lecz wszystkich współczesnych społeczeństw państwowych, bez względu na stan ich zaawansowania cywilizacyjnego i praktykowany oraz deklarowany w nich porządek społeczny.

Jest ona nie tylko dominującym w praktyce instrumentem sprawowania władzy, eksponowania i egzekwowania jej atrybutów i funkcji, lecz coraz częściej także narzędziem kontroli społecznej, również wzajemnej. Stwarzając pozór gwaranta bezpieczeństwa osobistego i wspólnotowego, przesuwając prywatność – osobistą wolność – poza granice utrwalonych w kulturze europejskiej i akceptowanych społecznie jej standardów.

Przezwyciężenie ludzkiej egzystencji, mimo iż wciąż stanowią i zachowują liczne, sobie tylko właściwe charakterystyki wyznaczające granice szans i zagrożeń egzystencjalnych dla każdego pojawiającego się w nich pokolenia we współczesnych społeczeństwach późnej nowoczesności, stanowią dla pojawiających się w niej rozmaitych kategoriach młodzieży szczególne wyzwania – to o nich właśnie traktuje rozdział dziewiąty. Są one przedmiotem zainteresowania licznych dyscyplin nauk społecznych wiernie opisujących ich aktualną kondycję egzystencjalną, wszakże owe dyscypliny nie są one gotowe udzielać im konstruktywnych odpowiedzi na pytania o to, jak kształtować swoją w nich pomyślną obecność w czasie teraźniejszym oraz w bliższej i dalszej perspektywie biograficznej.

Rozdział jedenasty poświęcony jest zjawisku społecznego uczestnictwa, nieodłącznie związanemu z doświadczaniem przez jednostki rozmaitych rodzajów więzi, uzasadniających je i promujących jednostki w ich społecznym byciu i zaangażowaniu. Więzy społeczne, jakiegokolwiek by one nie były, ulegają wszakże atrofii w doświadczeniu biograficznym jednostki wraz ze spadkiem jej sił witalnych i sukcesywną, lecz bezpowrotną utratą kręgu współdziałających z nią osób. Z taką sytuacją jednostki mają najczęściej do czynienia, wchodząc w wiek starszy, zwłaszcza w społeczeństwach gerontofobicznych. W artykule problem ten ukazany został w kontekście socjopedagogicznej problematyki istoty owego doświadczenia i jego społeczno-indywidualnych konsekwencji: beczynności, bezradności i wreszcie bierności w obrazie jednostkowego i kategorialnego społecznego bycia. We współczesnych, zwanych ponowoczesnymi, społeczeństwach, kontynuujących i utrwalających gospodarkę kapitalistyczną i neoliberalny ład społeczny, zjawisko to staje się udziałem nie tylko osób starszych, sygnalizujących swoją biernością społeczną zagrożenie podmiotowej i społecznej perspektywy egzystencjalnej, lecz i wielu innych kategorii osób społecznych doświadczających egzystencjalnego zagrożenia i doświadczających społecznej ekskluzji.

Trzy końcowe teksty mają charakter okolicznościowy. Dokumentują one i wzbogacają pamięć społeczną w tym jej wymiarze, który dotyczy osób tak czy inaczej obecnych w polskiej kulturze pedagogicznej zorientowanej ku społeczeństwu i jego strukturze.

Pierwszy poświęcony został osobie profesora Tadeusza Frąckowiaka – wieloletniego kierownika Zakładu Pedagogiki Społecznej funkcjonującego

na Wydziale Studiów Edukacyjnych UAM w Poznaniu – i powstał w kilka dni po jego śmierci ku upamiętnieniu osoby Profesora, jego dorobku naukowego i więzi koleżeńskich. Sposobności do powstania drugiego z tekstów dostarczyła z kolei 60 rocznica śmierci twórczyni polskiej pedagogiki społecznej – Heleny Radlińskiej. Obecność autora na seminarium naukowym poświęconym pamięci Radlińskiej, z serdecznego nakłonienia Profesora Wiesława Theissa, zaowocowała wspomnieniem autorskich relacji z twórczością i osobą Radlińskiej – rzecz jasna symbolicznych. Natomiast tekst trzeci powstał w odpowiedzi na przyjacielską zachętę do jego napisania złożoną autorowi przez panią prof. Krystynę Marzec-Holkę, inicjatorkę i organizatorkę seminarium naukowego poświęconego pamięci prof. Edmunda Trempały, wieloletniego kierownika Katedry Pedagogiki Społecznej w obecnym Uniwersytecie Bydgoskim.

Poznań, styczeń 2016 r.